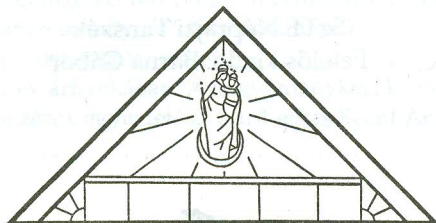

TEST, LÉLEK, TERMÉSZET

Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből

Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára

Szerkesztette:
Barna Gábor és Kótyuk Erzsébet

Budapest – Szeged
2002

FÁRA AGGATOTT RONGYOK

Torma József, a tudós és a
jó barát emlékének ajánlom

Az önkényes 1854. év – a Magyar mythologia megjelenési éve¹ – óta Kállay Ferenc (1861) és Kandra Kabos (1897) tárgyalták ezt a kérdést, de újabb adatokat csak Wlislöcki Henrik 1894-ben megjelent tanulmánya adott. Attól kezdve Vajkai közléséig (1941) megint csak a régi adatok ismétlése következett és tart mindmáig. (Szendrey Zsigmond 1936, Gunda Béla 1990, Magyar néprajz VII.). Az említett tanulmányok (számuk bizonyára szaporítható lenne) azt a látszatot sugallják, hogy jólismert, elterjedt, általános, alaposan megvizsgált szokásról, hiedelemről van szó.

Elterjedés

Pedig ha jól megnézzük elméleti magabiztosságunk, alig több mint két tucat adatra épül, ezek jórésze is igen egyenetlenül oszlik el az egykori Magyarország és Moldva-Bukovina területén, s közül óriási fehér foltok vannak. Alig képzelhető el, hogy jószemű, jó füllű, alapos gyűjtők – Bellosics Bálint, Kiss Géza, Berze Nagy János, Bálint Sándor, Szücs Sándor, Csúry Bálint gondatlanul elmentek volna e fontos jelenség mellett. (Lásd térkép.)

Időrend

1092. Nyilván élő gyakorlat miatt született a szabolcsi zsinat rendelkezése (Szent László I. törvénykönyve, 22.cikk), hogy „akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékot visznek, bűnükért egy ökröt fizessenek”.²

1577 körül Az mirigh halálról való rövid kerestieni ertelem címmel Bánfihunyadi Mogyoró Benedek tiszántúli ref. püspök Augustinus pelagiánusok ellen írott művének egy üres lapjára. ezt írta: „1575 esztendőben, mikor az degh vonnaia le eöket, az megh perselt epet hordotztak az falun szerenszerte es fara függesztették”.

1629-ről Takáts Sándor³ írja, hogy egy, a Zrínyiek birtokán lévő nagy hársfát újhold első vasárnapján keresztények-törökök nagy sokasága keresi föl, kik számára a pap misét mond. A fát csókolgatják, s úgy tartották, hogy ha fogadalmat tesznek, bajaikra gyógyulást hoz.⁴

1767. Nagy Ferenc: Az egy igaz és boldogító hitnek elei című, Egerben 1767-ben megjelent művében azt olvassuk, hogy betegség eltávolítására 3 Miatyánk és 3 Üdvözlégy elmondása közben élő fába rongyot és hajszalet kell befúrni⁵.

¹ Ipolyi 1854, 203. Ebben még csak ipolyfödémesi adat szerepel.

² „quicumque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint, vel arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant”.

³ Takáts, Rajzok a török világból III.309 (cit. Vajkai 1942, 133/4. jegyzet)

⁴ Erre kísértetiesen emlékezett Eusebius Fermezsin leírása (Zagrabiae, 1892, 390-391): cit. Sávai 1982,32 : “Lippán, egy elhagyott helyen minden újhold utáni vasárnap törökök és keresztények nagy tömege sereglik össze, ajándékokkal (voti), gyertyákkal és más tárgyakkal. A szomszédos helység plébánosa az itt összegyűlő alamizsnáért misét mond, és imádják (adorano) ezt a fát, csókolgatják mintha egy szent teste lenne, s azt mondják, ez a fa csodákat tesz, és meggyógyítja azokat, akik ajándékot visznek neki”. A leírásban szereplő Lippa valószínűleg a Zala vm. alsólendvai járásában található Kislippa, Fermezsin leírása viszont Boszniáról szól. Avagy ez is vándormotívum lenne??

⁵ cit. Vajkai 1938, 367.

1829. A Gemälde von Ungern, Pesth 1829. II. 276. oldalán Csaplovics János arról tudósít, hogy Kassa környékén epilepsiások útmenti keresztekre rongyokat aggatnak.

1830. A Nemzeti társalkodó c. folyóiratban Zeyk János említi a Háromszék megyei Sepsibodok határában, a Várospatak völgyében fakadó kénszagú, fájós szemeket gyógyító forrást. „E hely még egészen a maga vadságában vagyon, csak a körül levő bokrokon függő sok lenrongyok bizonyítják számos embereknek azzal, mint orvosi szerrel való élésüket”.⁶

1864. Pesty Frigyes tudósítása az Udvarhely vm.-i Oroszhegy „Urusos kút”-járól és a körülötte látható sok rongyról, amit a gyógyúltak hagytak ott.

1895. Lényegében Csaplovics adatát ismétli meg Sziklay és Borovszky művében (1895, 208) a Kassai népszokások és babonák c. fejezet szerzője⁷ is: „Útszéli fészületeken gyakran látható egy-egy darab rongy. Azok az anyák kötik rájuk, a kiknek gyermekei rossz nyavalyások. Letépi a szenvedő gyerek ingecskéjét és ráaggatják a fészületre, *Krisztus sebéből várván a kínok megszűntetését*”. Hasonlóan járnak el Rimaszombatban is, csak ott temető keresztre csavarják a gyermek ingét.⁸

Recens adatok

Az előző századforduló óta előkerült adatokat röviden, nagyobb tájegységek szerint ismertetem.

Dunántúl A Tolna vármegyei Medina árúlkodó nevű Orvoskútjánál a „forrás menti fákra háziszőttes kendőket akasztgattak”.⁹ Talán csak részben tartozik ide a következő adat: a Baranya megyei Hegyháton, Imre Mária leírása szerint a fiatal asszony első gyermeke születése után 6 héttel valamelyik határban lévő kőkereszthez megy „avatózni”, egyedül. Ekkor vázondarabot, ingecskét terített a kereszt Mária alakjára.¹⁰ Gönczi említi, hogy sebeslábú betegek a Bagonya ill. Radamos határában (mindkettő Zala vármegye alsólendvai járásában) lévő szent kútnál (Vid-kút) mossák sebeiket. A használt „rongyot valamely közeli fagallyra dobják s ott hagyják”.¹¹ A csatkai népi búcsújáróhelyen (Veszprém vármegye, zirci járás) a forrás mellett volt bükkfák ágaira akasztottak rongydarabokat, a szentkép rá-mája mögé hajfürtöket ill. fejfájósok hajtúket dugtak.¹² A Pilis hegység peremén lévő egyes lakosságú (német, szerb, szlovák, magyar) Csobánka község határában lévő Szentkútról már Herrmann Antal leírása alapján így emlékezik meg Wlislocki: „A kút körüli bokroknak igen különös termésök van: mindenféle ruhadarabok, rongyok, stb., különösen gyakoriak a gyermekruha részek, kivált fejbéliek, köztük csinos himzésű, egészen új fejkötők, stb., mely tárgyakat ide szokott aggatni a környékbeli hívő nép, a mely gyakran járogat ide ájtatoskodni és sok kórságában, kivált női és gyermekbetegségekben e kút vizétől vár gyógyulást és erősen bízik annak csodaerejében”.¹³ Vajkai így számol be tapasztalatairól: „A búcsú napján idezarándokló beteg ember valami rongyot, kendőt a szent forrás vizébe márt, azzal beteg testét lemossa, majd a rongyot a *forrás közelében álló fák* valamelyikének törzsére csavarja. 1940 augusztus végén 82 darab rongyot, zsebkendőt számoltam össze kilenc fa törzsére csavarva. Néhányon meglátszik, hogy sebre volt kötözve. Az egyik rongy-

⁶ cit. Hanusz 1900, 248

⁷ Sziklay-Borovszky 1895, 208

⁸ Ethnographia. 1894, 116 ill. Magyar Nyelvőr. 19, 426

⁹ Bálint-Barna 1994, 225

¹⁰ Imre 1998, 155

¹¹ Gönczi 1905, 352

¹² Vajkai 1940, 68

¹³ Wlislocki 1894, 321-322

zacsokban hajfűrtöket találtam... Jellemző, hogy csak rongyot hagynak itt, más holmit, pl. hajtút nem. A kút környéke, a rongyokkal körültekert fák meghökkenítő képet adnak..." Külön kiemeli, hogy „a szerbek a fákra nem aggatnak rongyokat”.¹⁴ Legutóbbi ottjártamkor (2001. szeptember) mindennek már nyoma sem volt.

Felvidék A Nógrád vármegyei Szanda melletti Szentpéterhegy népi búcsújáráhelyén Limbacher Gábor adatszolgáltatói szerint¹⁵ a két világháború között és kis idővel utána is még „a kút körül így a bokrokon úgy csüggték, mint a karácsonyfán a cifraságok, a sok ruhadarab, akivel mosakodtak ... akiknek sebük vótak a testeken, a lábaikon ... szép törülközőkkel, ... kivarrott rózsás szalvétákkal, meg fehér delin kendőkkel ... megtűrűték, azt kirakták az ágakra oszt ott hagyták. ... Ott hagyta, hogy ott hagyja a betegségét”. Péter-Pál napi búcsú után „annyi ruha vót: zsebkendő, nyakkendő, olyan kis darab rongyok.”

Ugyanő írja,¹⁶ hogy a Váctól délre lévő Hétkápolna melletti kútnál ruhadarabjaikból csak egy szálát hagytak ott, betegek és egészségesek egyaránt. A Mátraverebély-Szentkút melletti Rongyoskút neve árulkodik e szokásról, ma ugyan már rongyok nem láthatók, de idős emlékezetéből Barna Gábor még fel tudta idézni a szokást.¹⁷ Ugyanitt olvashatunk arról, hogy a volt Gömör vármegyei Egyházasbást forrásvizében fürdés után „a környező fákra rongyokat akasztottak”.¹⁸ Az Abaúj vármegyei Debrőd gyógyító hatásának tartott Szent László forrásától az ú.n. Patáskőig „vezető ösvényt szegélyező fákra az út megjelölése végett kis fakereszteket és ruhadarabokat erősítettek”.¹⁹

Hoppál Mihály Zemplén vármegyei gyűjtése szerint Baskón félreeső helyen lévő csipkebokorra tették a „csúnya nyavalyás” ingét,²⁰ Pányokon (Abaúj-Torna vármegye, füzéri járás) a szemmel vert kisgyermek széttépett ingét dobják a temető vadrózsa sövényére, gyógyító céllal.²¹ Evvel - és a korábban említett 19.sz.-i Kassa környéki adatokkal - egybehangzóan Taktaszadán „mikor a rosszbetegség benne van a gyerekebe, akkor lehasítí róla azt az inget, ami a gyereken van, oszt odaakasztják egy gallyra. Mikor oszt az elpusztul, akkor elmegy a betegség”.²²

Délmagyarország Makó vidékén tartós szárazság idején szentelt vízbe mártott rongyokat aggatnak egy-egy fa ágára.²³ Az említett Bács-Bodrog megyei adalék mellett Penavin Olga kórogyi adata kétszeresen is igen érdekes és fontos. Egyrészt mert az idézett moldvai adattal együtt a szokás archaikus jellegét igazolhatja. Másrészt, mert a följegyzésből kiderül: a textília *színének* is szimbolikus jelentése van (erre a rokonnépi párhuzamokban is találunk példát). A sárgaságos gyerek gyógyítása: *sárga* fűzfához kell menni, *sárga* pántlikát kell kötni a gyereke, ezt kell mondani. »Sárga fűzfa, vedd le a sárgaságot, adok neked pántlikát.«²⁴

Csak fenntartással merem ebben az összefüggésben (őstisztelet? elhunytnak szóló „áldozat”?) idézni a Bács megyei Dávodon tett megfigyelésemet. A katolikus község *temetőkeresztjeire* az elhunyt születése-, ill. nevenapján hozzátartozói napjainkban is virágcsokrot kötöznek. Az erre használt kb. ujnyi széles szalag a virágok elhervadása után is a keresztben marad. (1. kép) Mezőszegi és kalotaszegi református falvakban följegyzett hasonló szokások (ld. alább) korábban elterjedtebb voltára utalhatnak és föltevésüket megerősíthetik.

¹⁴ Vajkai 1942, 132-133 és 2. jegyzet. (Én emeltem ki, G.T. Vö. a 3. képen bemutatott ojtort szokással)

¹⁵ Limbacher 1989, 379-380

¹⁶ Limbacher 1989, 380

¹⁷ Bálint-Barna 1994, 222 és Barna Gábor szíves szóbeli közlése.

¹⁸ Bálint-Barna 1994, 223

¹⁹ Magyar 1998, 131. A szokás egyértelmű, a hozzá fűzött magyarázat kérdéses.

²⁰ Hoppál kézirat, 92.

²¹ Kunt 1983, 18

²² Szabó L. 1975, 497/80.sz.

²³ Wlislöck 1874, 324

²⁴ Penavin 1975, 108

Schneeweis a Serbokroatische Volkskundeban²⁵ részletezés nélkül írja, hogy „hiszik, a betegségeket sokféleképpen át lehet adni fáknak”, de nem említi az előfordulási helyeket és nem írja le részletesen a (szerb?) szokást. Csupán egy képet közöl Pancsováról: ezen viszonylag nagy fa alsó ágaira kötött több rongy ill. fehérnemű látható.

Erdély A Kadicsfalva (Udvarhely vármegye) melletti Pothárd bérce (a térképen +Ph jelzéssel) alatti Pothárd kútja nevű forrás vizét fejfájás ellen tartják hasznosnak, s itt a szokás annyiban módosul, hogy kalapot, vagy sapkát akasztanak a fákra, mint Wliskoeki írja. (Vö. Csatkán főfájós asszonyok hajtűjüket hagyják ott!) A szintén Udvarhely vármegyei Oroszhegy „Urusos kút”-jához fűződő hagyományok *napjainkig* eleven életéről Harangozó Imre és Magyar Zoltán tudósítanak.²⁶ A székelyvárságiak²⁷ a közeli Nyúlád forráshoz vitték orbáncos, ótvaras kisgyermek ruhadarabjait: „s annyi kicsi fékötő vót, s annyi ing fékötve”. A hétfalusi csánoknál az idegenben elhunyt ruháit akasztották a temetőhöz közeli dombon levő fára.²⁸

A Mezőségi Csávás temetőjében „régí székely szokás – írja Orbán Balázs²⁹ – hogy a *sírfákra zászlókat helyeznek* és pedig *fehéret* a leányok, *más színiit* a férfiak és asszonyok sírfájára. A halottak emléke iránti kegyelet leginkább e sírzászlócskák időnkinti megújításában nyilatkozik”. A kalotaszegi Alszezen használhatatlanná tett fejkendőket rögzítettek a fejfákhoz. A Nádas mentén „ú.n. nyírfazászlót készítettek. hatalmas nyírfaágakat kézbevaló keszkenőkkel bevonták, hímzett szalagokat és gyöngyös bojtokat, valamint pattogatott kukorica- és csipkebogyó füzéretet aggattak rájuk... Bogártelkén ... a színes kendőket csak ráaggatták az ágakra”.³⁰

A magyar adatoktól kissé eltérő apahidai (Kolozs vármegye) román elbeszélés szerint hajhullás ellen a beteg haját fára, kerítésre, kutyaházra, kamrában álló botokra aggatja.³¹

(Nagyszében vidéki *szászok* a 'Rotlauf'-ra ráolvasnak, róka farkával megdörzsölik, majd egy rózsabokor előtt meghajolva arra néhány rókaszőrt kötnek.³² Ez, mint látjuk, az eddigi adatoktól sokban különbözik, csupán a tisztelt tüskés bokor és az arra kötözött, előzőleg a beteg részhez érintett tárgy a közös elem).

Moldva Diószegi gyűjtése szerint a csuma ingét bokorra, fára teszik, a határ szélén, az erdőben (Gajcsána, Lábnik).³³ Ugyanennek a szemléletnek gyönyörű költői megfogalmazása a pusztulásra ítélt megesezt lány balladájának moldvai változatában (Gerlén).³⁴

„Ruháim, ruháim,
Szép fodros ruháim:
Ágra reppenjete,
Ingem sirasjatok!”

Látjuk, hogy a – nem túl nagy számú, de minden bizonnyal szaporítható – újabb adatok a korábbiakkal egybehangzók, a szokás eddig ismert, különös elterjedési területét azonban nem változtatották meg lényegesen.

²⁵ Schneeweis 1961, I. 18 és 3. kép

²⁶ Harangozó 1998, 51; Magyar 1998, 93

²⁷ Mészáros Ágnes 1998, 411, 444–5; 447 (ez utóbbi: nehezen gyógyuló seb áthárítása kapura tűzött zsebkendővel, ronggyal)

²⁸ Kunt 1983, 17

²⁹ Orbán 1868 - 1872, IV. 195

³⁰ Vasas 1993, 87-88; további adatok: Tomisa 1999, 593-595

³¹ Kós 1983, 27

³² Wliskoeki 1893/94, 30

³³ Diószegi 1960/3.-4., 47, 63

³⁴ Kallós 1970, 203

